

LOOMA- JA LINNUNIMETUSED KOHANIMEDES JA NIMEANDMISPÕHIMÕTTED

Mariko Faster¹ ja Evar Saar²

¹Tartu Ülikool ja ²Võru Instituut

Kokkuvõte. Kõik loomulikud kohanimed on sünnihetkel nime andva väikse kogukonna jaoks motiveeritud. Artiklis on tutvustatud nimeandmispõhimõtteid – millised on kohanimede tekkemotiivide kõige tavalisemad võimalused. Kohanimedes esinevate loomanimetuste puhul saab ilmekalt näidata, kuidas nime leksikaalse koostise mõistmine üksinda ei aita veel mõista, millisest situatsioonist on kohanimi alguse saanud või miks ühel konkreetsel kohal on just seda loomanime-tust sisaldav nimi. Sissejuhatavalt peatutakse kohanimede leksikaalse-mantilisel ja tekkesemantilisel läbipaistvusel. Nimeandmispõhimõtteid on artiklis klassifitseeritud loomanimetuste leksikaalse kategooriaga kõige paremini kokku sobival moel: 1) sündmus; 2) looma tüüpiline esinemine kohas; 3) nimes väljenduv metafoor; 4) tüüpilise esinemise või metafoori alusel tekkinud liitsõna; 5) kohaga on seotud inimene, kelle nimi pärineb loomanimetusest; 6) olemasoleva kohanime varieerimine. Artiklis on juttu ka otsesest ja kaudsest nimeandmisest. Ottsel nimeandmisel luuakse nime ja koha vahele otsene tähendus-suhe. Kaudsel nimeandmisel saab koht nime tekkivate assotsiatsioonide põhjal, mis esinevad selgelt piiritlemata kompleksina.

Märksõnad: kohanimed, nimeandmispõhimõtted, loomanimetused, kohanimede läbipaistvus

1. Sissejuhatus

Artiklis selgitatakse loomanimetuste näitel, millised on kõige levinumad nimeandmispõhimõtted, mille järgi kohanimed sid peamiselt antakse. Ülesandeks on otsida vastust küsimusele, kuidas kohanimed tekivad. Muidugi katab nimeandmispõhi-mõtete käsitlemine vaid ühe aspekti kohanimede tekkimisega seotud lingvistiliste küsimuste ringist. Samas on see teema aru-saadav ka eelneva nimeteoreetilise ettevalmistuseta ja sobib sis-sejuhatuseks keeleteadusliku onomastika valdkonda.

See, et kohanimes esineb loomanimetusi, ei ole juhusest ajendatud valiku tulemus. Loomulikul teel tekkivad kohanimed on vähemalt sünnihetkel kõik semantiliselt motiveeritud, nime kasutusele võtjad teavad ja oskavad põhjendada, miks nad on hakanud kohta just nii kutsuma. Hilisema kasutuse käigus ei ole see tähendus, mida onomastikas nimetatakse kohanime **ennis-tähenduseks**, enam vajalik, sest nimi toimib nagu lühiühendus keelelise märgi ja reaalse maailma objekti vahel. Kohanime kasutuse juures tajutav tähendus võib säilida algupärase selguses, kuid see võib ka tuhmuda, hajuda, seda võidakse ümber tõlgendada, kohanimed võivad kanduda ühest keelest teise.

Kohanimed, mis sisaldavad loomanimetusi, on tüüpilised väikeste looduskohtade nimede ehk **mikrotoponüümidena**. Ka talunimede hulgas leidub selliseid päris palju, vanal Võrumaal on sagedasemad näiteks *Kikka*, *Rebäse*, *Soe*, *Sika*, *Kitsõ* ja *Kurõ* talu. Suuremate Eesti asulate nimedes leidub näiteid vähem. Eestis on küll maakonnalinn *Kuressaare*, hiljaaegu suureks kasvanud asulate nimed *Tsirguliina*, *Kiili* ja *Kiisa*, on vanad linnused **Tarvanpää* (Rakvere) ja *Otepää* (< **okte* 'karu'), aga väga palju näiteid siiski ei ole. Rohkem leidub loomanimetusi piiratud kasutajaskonnaga kohalikes **nimesüsteemides**.

2. Kohanimede läbipaistvuse skaala

Kohanimede hulgas leidub alati selliseid, mis on emakeelsetele ja paikkonda tundvatele nimekasutajatele läbipaistvad nii sõnavara kui motivatsiooni poolest. *Kõrgemägi*, mis on ümbruskonna kõige kõrgem mägi, saab ammendava selgituse isegi üksnes kaardi abil, paikkonda pole vaja tundagi. Seevastu *Liivajärv*, mis on nime saanud sellest, et läbivoolav oja suurveega sinna liiva sisse kannab, on võõra jaoks üheselt motiveeritud nimi üksnes siis, kui kohta tõeliselt tundev inimene on selle selgituse edasi andnud. Ühest Võrumaa Liivajärvest voolab läbi oja nimega *Iskna*. See on sõnavaraliselt läbipaistmatu nimi. Läbipaistmatud on enamasti suurte kohtade nimed, nt *Türi*, *Tartu*, *Peipsi*, *Võhandu*, aga vahel ka mikrotoponüümid: *Pudle* (soo), *Hataleika* (põld). Läbipaist-

matu nimi võib olla varustatud mõistetava **liigisõnaga**, mis ei aita nime päritolu seletada: *Pirmastu põld*, *Treisi mets*.

Kohanime motiveerituse läbipaistvus moodustab skaala, kus tagumises otsas on sõnavaraliselt täiesti arusaamatuna tunduvad nimed (tähistame selle klassi kokkuleppeliselt numbriga 3). Algusotsas oleksid aga need nimed, mille sõnaline koostis on selge ja ka nime ennistähenduses pole kahtlust (1), nt *Pikk/järv*¹ võiks olla pikem kui ümbruskonna teised järved. Loomanimetusi sisaldavad kohanimed jäävad tüüpiliselt sellise skaala keskkoha (2): sõnavaraliselt võib neid mõista, kuid nimetekke motiivi nimi üksinda ei ava.

Läbipaistvuse skaalale võib tekitada vaheastmeid:

2a) leksikaalselt ühetähenduslik, tekkemotiivilt mitmeti seletatav, nt *Lehmaorg* – kas sealt leiti üles võssa kadunud lehm, sinna maeti lõpnud lehm(i) või on selle oru nõlvad savised, nii et traktor vajub kõrvale nagu lehm?;

2b) leksikaalselt mitmeti seletatav. Loomanimetustega on enamasti nii, et nime leksikaalne alus võibki olla mitmesugune, sama sõna võib olla kohanime osaks saanud **apellatiivist** ehk üldnimest või **proopriumist** ehk pärisnimest: *Kure/soo* soodele nime andmise üldise mudeli järgi või *Kure soo*, mis suulises pruugis hääldub eelmisega ühtmoodi, naabruses elava inimese perekonnanime järgi.

2c) Astme võrra veelgi läbipaistmatuse poole paiknevad nimed, mille leksikaalseid elemente võib tõlgendada mitut moodi – *Soe/kivi* kirjakeelse inimese jaoks pigem kivi, mille eriomadus seostub soojusega, kuid Lõuna-Eestist pärit inimese jaoks mõjub äratuntavalt kodukandis sageli korduv nimeelement, mis on genitiiv sõnast *susi* 'hunt'. Vastupidine näide on Võrumaal korduv kohanimi *Sitik/org*, mis ei sisalda looma-, vaid taimenimetust 'must sõstar'. Mõned loomanimetused on äratuntavad üksnes keele- või kohanimedede ajalooa tegelnud inimestele, nt *Kaberneeme*, *Kaberla*, *Kabriste* < *kaber ~ *kabris* 'metskits' (vrd sm *kauris*).

1 Selle artikli nimenäidetes on eristava nimeosa ja koha liiki tähistava sõna ehk liigisõna vahele pandud kaldkriips, välja arvatud juhul, kui liigisõna kirjutatakse lahku.

Loomanimetused on keelekasutajate jaoks selline leksika osa, mis haarab kergesti tähelepanu. Tähelepanu võib oletamisi pidada instinktiivseks, kuna metsloomad on inimese jaoks aastatuhandeid tähendanud ühest küljest toitu, teisalt ohtu. Sõnavara ajaloos näeme kaheks jagunemist. Mõned sõnad on väga vanad, ühised teiste uurali keeltega: *kala*, *küü* 'madu', *püü*, *vares*, *koer* (tähdenduses 'isane') (Häkkinen 1997: 169) või ulatusliku osaga uurali keelkonnast: *hiir*, *siil*, *sõtkas*, *säinas*, *täi* (Häkkinen 1997: 180–181). Teisalt, ohtlike loomade ja peamiste jahiloomade nimetusi on keeles kogu aeg asendatud eufemismidega (võib ka öelda, et erutust tekitavad sõnad muutuvad tabusõnadeks). Hästi on teada eesti keele vanema sõna *susi* asendumine alamsaksa koera tähendava sõnaga: asks *hund* > ee *hunt*.

Selles artiklis vaadeldakse ainult selliseid leksikaalseid elemente kohanimedes, mida tänapäevased nimekasutajad loomanimetustena tajuvad. Nime süntaktilise struktuuri alusel on vahel tegemist üheosalise kohanimega, nt talunimi *Kassi*. Kõige tavalisem on juhtum, et loomanimetus on **eristav nimeosa** ehk **atribuut**, nt *Kassi/soo*, *Kassi kõrts*. Vahel sisaldab eristav nimeosa või üheosaline nimi rohkem leksikaalseid elemente: talunimed *Suure-Kassi* ja *Kassi-Jakobi*, Tallinna asumid või hoo- pis väikese heinamaa nimi *Kassisaba*, külanimi *Kassivere*, tee nimi *Kassitatra tee*. Struktuurimudeli tutvustamisest libiseme siinkohal üle, mudeli ja mõistete kohta vt nt Saar (2008: 22–23, 38–44). Igal juhul paiknevad loomanimetused eristava nimeosa poolel, kuid võime ka näha, et vahel on nad seal kui apellatiivse liitsõna komponendid.

3. Nimeandmispõhimõtted

Loomanimetus võib kohanimeks saada mitmel erineval moel. Siin antud loetelu on kooskõlas Soome kohanimeuuri- mises kasutatava põhiliste nimeandmispõhimõtete liigitusega (Ainiala jt 2008: 109). Nimeandmispõhimõtete järjekorda ja hie- rarhiat on muudetud, et saaks paremini keskenduda just looma- nimetustele.

- 1) loomaga seotud sündmus;
- 2) looma tüüpiline esinemine selles kohas;
- 3) koha omadust on väljendatud metafooriga, mis sisaldab loomanimetust (*Kassisaba*);
- 4) kohanimeks kujuneb apellatiivne liitsõna, mis on moodustatud kahe eelneva põhimõtte (2. ja 3.) järgi (*Konna/tiik*, *Partsi/lomp* (< *parts* 'part'));
- 5) kohaga on seotud inimene, kelle nimi pärineb loomanimetusest või on sellega sarnane;
- 6) olemasoleva kohanime varieerimine

1) Loomaga seotud sündmus

Võrumaa nimedega *Soemägi*, *Sutõsaar*, *Soesitasuu* jt on sageli seotud pärimuslikud lood või remargid, mida huntidega seotud seal juhtuda võis. Mudel iseenesest on iidvana ja annab ette esimese nimeandmispõhimõtte, mis on praegu Eestis kasutusel olevate kohanimedega puhul suhteliselt väheoluline, aga mille tähtsus minevikus võis olla suurem. Koht on saanud nime siis, kui seal juhtus midagi. Nimeandmispõhimõtete suuremal üldistusastmel vaadeldakse sündmust kui **inimese ja koha seose** üht alaliiki, sest inimene on kas osalejana või vaatlejana kohal olnud. Sündmuse või vahejuhtumi kategooria on siiski selgemini tajutav ja tavaliselt opereeritakse sellega. Kui vaadelda erinevate rahvaste kohanimesüsteeme, hakkab silma, et paljude rändava eluviisiga loodusrahvaste jaoks on sündmus keskne nimeandmispõhimõte, eriti siis, kui liigutakse hõredalt asustatud maastikus. Inarisaami kohanimedest võiks tuua selliseid näiteid nagu *Pennuuläppim/vääri* 'koera kadumise mägi', *Pocuučuoppâm/suálui* 'poro lõikamise saar', *Eergikákkásem/jävri* 'porohärja ärapoomise järv' (Mattus 2010). Nagu näha, võivad need loodusnimed sisaldada rohkem leksikaalseid elemente kui võrreldavad eesti ja soome kohanimed. Verb ja see, kellega või millega midagi juhtus, säilivad kohanimes ja kohanimi säilitab sellega ka läbipaistvuse sündmusel põhinemise osas. Pole õnnestunud leida uurimust, mis seletaks ja kirjeldaks saami loodusnimede suhteliselt pika kuju säilimist võrreldes nt soomekeelsete kohanimedega. Nimeuurijate omavahelistes jutu-

ajamistes on 3–4 tüve sisaldavate kohanimede tendentsi põhjendatud sellega, et nimedel on lisaks kohtade kommunikatiivsele tähistamisele veel teisigi funktsioone. Mõned nimed peavad võimaldama koha äratundmist, kui oled sinna sattunud, teinekord hoiatama ka valitsevate ohtude eest.² Sarnaseid tähelepanekuid on tehtud ka apatši indiaanlaste kohanimede kohta (Basso 1996).

Eesti kohanimede keeleline mudel on paikse, põllumajandusliku rahva oma, kus ühesuguse nimega paikades käiakse kümneid kordi aastas. Sellises mudelis võidab ökonoomsuse taotlus. Võrumaal pole näiteks ühtki kohanime **Jaanitule/mägi*, kuid on ligemale 90 *Jaani/mäge*. Nime aluseks pole enamasti mitte isikunimi, vaid iga-aastane jaanitule tegemine selles kohas (Saar 2008: 165). Kui lühidust taotlev mudel on juba keelele omaseks saanud, siis moodustatakse niiviisi igasuguseid kohanimedid, ka neile kohtadele, kus nimi sai alguse sündmusest. Sellepärast ei saa meil tekkida stabiilset kohanime **Hundilaskmis/raotu*, vaid raiesmik, kus lasti maha suur hunt, sai Võrumaa jahimeeste pruugis nime *Hundi/raotu*.³

Verbi väljajäämine teeb sündmusest motiveeritud kohanimede hilisema eristamise raskeks. Vaid siis, kui pärimus on detailne ja tõepärane, võib olla kindel, et mitmed jahimeeste antud kohanimed, nt *Mõrtsuka/mast* ja *Viski/tii* 'tee' on tekkinud sündmuse alusel. Teadmatult ja üksnes nimes sisalduvale informatsioonile toetudes on võimatu jõuda järeldusele, et *Viskitii* sai nimeks metsasihile, kust sõiduautoga läbipääsemise tõestuseks veeti kihla suure viskipudeli peale.

Rahvalikud nimeseletused kipuvad sündmust kohanime saamise alusena üle ekspluateerima, sest see võimaldab draamaatilisust lisada. Näiteks võib tuua vana legendi Tallinna saksaakeelse nime *Reval* saamisest sõnaühendist *Reh-fall* 'metskitse

2 Näiteks märtsis 2012 hukkus Norra Lapimaal viis turismimatkal olevat suusatajat, kui mägedest tuli ootamatu lumelaviin. Kui turistid oleksid teadnud selle mäe saamikeelse nime *Sorbmegáisá* ('surmatundru') (Ante Aikio teade Facebookis 20.03.2012) tähendust, oleksid nad olnud hoiatatud.

3 Üksikuid loomanimetust ja verbipäritolulisi elemente sisaldavaid kohanimedid Eestis siiski leidub, nt *Soetapõlusõ/suu* 'hunditaplusesoo' (Krl Rebäsemõisa) (AVKA), *Soeseisatus/mägi* (Ote), *Undipuhkamis/mägi* ja *Undipuhkme/alune* (Mär) (Kallasmaa 2003: 46).

langemine', mille juurde käib dramaatiline kuninglik jahilugu. Jahilugu omakorda äratav fantaasia, kuidas võinuks Toompea kaljurünk välja näha täiesti ürgses olekus. Rahvalik arusaam ongi põhiolemuselt õige: esimesena nimetavad asustamata kohti jahimehed ja teised teelised, kes neid rännakul läbivad. Kuid esimesena antud nimi ei pruugi jääda alles, kui samasse kohta ilmub püsielanik, kui koha olemus muutub või koht muutub tähtsaks juba nime omava piirkonna keskusena. Tallinna saksaakeelne nimi *Reval* on kõige tõenäolisemalt saadud just viimati nimetatud moel, Rävåla muinasmaakonna nimest.

2) Looma tüüpiline esinemine

Rahvapärastes nimeseletustes on see motiiv samuti väga populaarne. Muidugi tuleks iga konkreetset nime hinnata eraldi ja kriitiliselt. Esiteks ei vali nime kasutusele võtja teadlikult välja kohti, kus ta mingit looma igapäevaelus kõige rohkem näeb. Teiseks peab ta arvestama juba olemas olevate nimedega. „Nime andmine on sageli pigem süsteemi suunatav nime valimine kui süsteemist sõltumatu koha kirjeldamine” (Kiviniemi 1977: 193). Vaadelgem järvede nimetamist kalanimetustega. Kui esmaasukad jõuavad järvederohkesse piirkonda, on ümbruskonna suurima või liikumisteede suhtes keskse järve nimi juba tekkinud, taustaks need järvenimed, mis on sama liikumistee, suure maa-ala nimesüsteemis enne olemas. Mõnel „uutest” järvedest on kindlasti silmatorkavaid väliseid tunnuseid, näiteks saar või kõver kuju. See, kui järgnevalt mõni „uutest” järvedest saab nime kalaliigi järgi, ei näita, et see oleks parim järv selle kala püüdmiseks, lihtsalt sellest järvest saab ka seda kala või keegi ükskord sai hästi palju või juhtus seda liiki kala püüdmisel midagi meelde jäävat. Teisalt juhtub mõnikord nii, et järve vana nimi tõlgendatakse kalanimetuse sarnaseks ümber, sest järv ja kalad sobivad igal juhul kokku.

Eestis ei ole järvede nimetamine kalade järgi väga levinud, kui võrrelda Soomega. Meil on vaid kolm Haugjärve, kolm Särgjärve, kolm Ahvenjärve (EJN). Eestis leidub ka ümbertõlgendamise musternäide: Lootvina *Tsõõrik/järv* (*tsõõrik* 'ümarm-gune') on kohalikus häälduses *Tsõõrk/järv*, sealt on kirjalikesse

loenditesse saadud *Sõrgjärv* ja sellest omakorda häälikuliselt varieeritud rohkem „õige” järvenime moodi *Särgjärv*.

Kagu-Eestis on palju Kogrejärvi (*Kogrõjärv*, *Kogõrjärv*). Siin on tekkinud omaette mudel, et nii nimetatakse järve, kust mingit muud kala ei saa. Kogrejärv on nimekasutajate kujutluses väike ja mudane järv, mis ei kõlba elamiseks muule kalale kui vähenõudlikule kogrele.

Võrumaal, aga tõenäoliselt ka laiemalt Eestis on see „ei kõlba muule” saanud tegelikult üht tüüpi kohanimede moodustamise aluseks. Apellatiivsete liitsõnade ja kohanimede piir ei ole siin selge, keeles sünnivad kogu aeg hinnangulised, vähem ja rohkem metafoorsed väljendid, nagu näiteks *koerailm*, *sandikopikad*, kohtadest *konnatiik*, *partsilomp* (‘pardilomp’). Just metsikute või märgade kohtade puhul on märgata tendentsi, et loomanimetusega nimetatakse kohti, kus inimene ei tunne ennast hästi, kus inimesel pole midagi teha, kus maa ei kanna oma tavapärasest vilja, näiteks tüüpilised kohanimed *Soe/laan*, *Ussi/soo*, *Siug/soo*, *Kurg/soo* ~ *Kure/soo* või apellatiiv *karulaan*, milles ei peitugi etümoloogiliselt ehk loomanimetus, vaid omadussõna: ‘laan, mis on karune, karm’. See, et *pardsilump* ‘pardilomp’ on Võrumaal tavaline apellatiiv võsa täis kasvanud veekogu või lodu kohta, on kaasa aidanud ka sama atribuudiga kohanimede tekkimisele märgades kohtades, nt metsanimed *Pardsi/palu*, talunimed *Pardsi*.

Looma leidumine kohapeal jääb kindlamalt nimedes kajastatuks, kui looma elupaigas leidub tema tegevuse püsivaid jälgi. Urgude leidumisest on sageli saanud nime liivased mäed metsas ja soosaared: *Rebäse/mägi*, *Rebäs/saar*, *Kähri/mägi*, *Kähri/saar*. Rebane ja mäger, võru keeles *kähr*, on meil põlised urge kaevavad loomad, viimasel sajandil on neile lisandunud kährikkoer, kelle nimetus on tuletatud lõunaeesti mäkra tähendavast sõnast, kuid kelle urge nimetatakse Võrumaal nüüd samuti *kähriuruq*, *kährioosõq* (‘kähriku urud’). Kobras on Eestis taasasustatud liik ja uus loomanimetus, aga juba on ta oma tegevusega andnud alust kohanimedele: niit *Kopra/maa*, mitmed uued talunimed *Kopra*. Võib oletada, et ka karu või põdra tegevuse vähem püsivad jäljed on mõnel pool andnud alust kohanimede tekkimiseks. Met-

sanimed *Kahru/pesä* 'karupesa' ja *Kotka/pesä* on metonüümsed, seega siis kohad, kus vastav pesa on leitud.

3) Loomanimetust sisaldav metafoor

Sellised nimed nagu *Kassi/saba*, *Härg/hand* ('-saba'), *Lamba/hand*, *Hiir/hand*, *Kidsi/hand* ('kitse-') on tekkinud metafoori alusel ja tähistavad tavaliselt pikki ning kitsaid kohti, näiteks metsavahelisi põllusiile. *Kitsõ/kaal* 'kitsekael' on kitsas väin, *Sikk/sälg* ja *Hobõsõ/sälg* 'hobuseselg' on teravaharjalised mäeseljandikud. Metafoori tajutakse kogu nime kaudu: põllusiba, mis on nii väike ja tähtsusetu nagu lamba saba. Samas on oluline, et selliste liitüveliste nimede teine komponent on maastikumetafoorina ka individuaalses kasutuses, varieeritav, tulemusaluseks sobiv ja vahel koguni maastikutermi andnud: *keel*, *saba* ~ *siba*, *hand*, *kurk*, *kael*, *selg*, *sookaal*, *seljandik*. Lisaks loomanimetustele võivad liituda muudki atribuudid, aga metafoore on loodud meelsasti just looma kehaosade kaudu. Tavaliselt pole seda tüüpi liitsõna või sõnaühend keele sõnavara tasandil kuigi püsiv, ta kuulub sellisena just pärisnimede poolele ning moodustataksegi kohe pärisnimeks (Kiviniemi 1990: 103). Esineb ka vastupidiseid juhtumeid: *seapesa* või *karu perse* on apellatiivsel tasandil tavalised, kui aga keegi paneb talule ametlikuks nimeks *Seapesa* või *Karuperse*, ei peetaks seda õigeks kohanimeks, vaid rumalaks naljaks. Talumatuse põhjus pole tähenduslik obstsöonsus, vaid fakt, et selliseid kohanimesid pole olemas, küll on aga teisi, sõnavaralt isegi palju ropumaid.

4) Apellatiivne liitsõna kohanimesena.

Teemat on käsitletud teise ja kolmanda põhimõtte juures.

5) Inimese otsene suhe kohaga

Alati kontrollimist vajav võimalus on, et loomanimetus on kohale üle kandunud inimese nime (perekonnanimi, lisanimi, hüüdnimi) kaudu. Nimeandmispõhimõtteks on siis **ini-**

mese suhe kohaga. Selle alaliikideks võiksid olla omand, koha kasutamine, kohal või selle lähedal elamine. Sageli pole need rollid omavahel eristatavad. Inimeste nimed on kõige massilisem viis, kuidas loomanimetused eestikeelsetes kohanimedes on kinnistunud. Talukohta on kõige loomulikum nimetada pere-mehe järgi. Tavaliselt vaid siis, kui kohal, kuhu eluase rajati, oli juba **viljelusnimede** süsteemis nimi olemas, võttis külakogukond uue talunimena kasutusele viljelusnime.

Juba muinasaegsetes läänemeresoome isikunimedes leidis loomanimetusi küllalt palju. Enamik nimenäiteid on kirja pandud keskajal, kui vanu isikunimesid veel kasutati. Olgu näiteks toodud liivlased *Verbele* 'varblane' ja *Suscike* 13. sajandil (Stoebke 1964: 65, 75), karjalased *Repo* 'rebane' ja *Muikku* 'rääbis' 15.–16. sajandil, laplane *Kukko* 'kägu' 16. sajandil, soome talupojanimed *Hirvi* 'pöder', *Joutsen* 'luik', *Etana* 'tigu', *Kirppu* 'kirp', *Koira* 'koer', *Susi* 16. sajandil (Forsman 1894: 139, 249–250). Suurem osa neist nimedest teises juba keskajal patronüümide kaudu kristliku eesnimega liituvateks **lisanimedeks**, nt soomlane *Olaff Pukinpoika* 'sokupoeg' 15. sajandist (Forsman 1894: 144), eestlased *Jacob Rebben* 'rebane' 1542 ja *Jacob Rebbenn Mattisz* 'Rebase Jakobi Mattis' 1537 (Stoebke 1964: 64). Talupoegade uusaegsetes lisanimedes säilis loomanimetuste laialdane kasutamine, samad lisanimed kinnistusid 17.–19. sajandil ka talukohtade stabiilseteks nimedeks. Artikli alguses näiteks toodud Võrumaa talunimed pärinevad valdavalt talupoegade lisanimedest. Vastseliina kandis korduvad üle terve kihelkonna lisanimedest pärinevad talu- ja külanimed *Pulli*, *Põdra*, *Kahru*, *Kurõ* jt. Tänapäeval on raske kindlaks teha, kas tegemist oli vanade suguvõsanimedega, mis võiksid tagasi minna kas keskaegse või koguni muinasaegse esiisani, või on sama lisanimi tulnud käibele mitmel korral sõltumatult ja spontaanselt. Vastseliinas võib tõesti oletada suguvõsanimesid, mõne muu piirkonna üksiku *Kure*-nime puhul on aga mõistlikum eeldada individuaalset tekkimist kas sellest, et talupoeg elas soo ääres või meenutas tema väljanägemine kurge.

Kui loomanimetustest lisanimesid on kohalikus nimesüsteemis küllalt palju, võib neid analoogia põhjal veelgi juurde

tekkida teistest lisanimedest, mis on muutunud tähendussisult läbipaistmatuks ja mis alluvad sellistena rahvaetimoloogilisele ümbertõlgendamisele. Näiteks Vaabinas (Urv) on vähemalt 16. sajandist kasutusel lisanimi *Hark* ~ *Harje* ~ *Harrige*, millest on saanud talunimi *Hargi*, kuid samade isikute nimede kirjapildid erinevates dokumentides näitavad, et suure suguvõsa nime on varieeritud ka lisanimeks **Haraku* (*Harrago*). Sellest variandist pole püsivat talunime saanud, aga see on säilinud metsanimes *Haraka/mõts* (*mõts* 'mets'). Vanades kirjapanekutes pole eristatavad Urvaste khk tänaste talunimede *Kööri* ja *Kähri* 'mägra' kirjapanekud. Jällegi on võimalik, et ühiseks lähtekohaks on laenuline alamsaksa isikunimi (vrd *Gericke*), millest on arenenud nii läbipaistmatu *Kööri* kui ka loomanimetusega kokku viidav talunimi *Kähri*. *Kuldi*-talunimed võiksid küllalt sageli olla saadud alamsaksa sõnast *schulte*, mis muu hulgas tähendab külavanemat (Kallasmaa 1996: 130). Võrumaa *Kuldi*-elementi sisaldavate talude paiknemine näib seda hüpoteesi üksnes toetavat, iga **nimekobara** ('primaarnimi ja sellest hiljem saadud nimed') ematalu kuulub tavaliselt põlisküla kesksete talude hulka, nt Koigeras (Kan) ja Kuldres (Urv). Kallasmaa (1996: 372) näidetest Saaremaalt on eriti ilmekas veel talunimi *Sea* < *Sigge* < *Siffridus*.

Paljude Eesti piirkondade jaoks on tüüpiline, et ühe talu maade kohta kasutatavatest kohanimedest õige mitmed põhinevad sama piirkonna teiste talude nimedel või ka kadunud lisanimedel. See võib olla tingitud vahetuks naabriks olemisest, aga ka ajaloolisest maakasutusest, kus enne talude kruntimist olid ühe mõisa või küla talude maatükid läbisegi. Peale kruntimist hakkas maa uus kasutaja oma põldu või niitu kutsuma endise kasutaja nimega. (Saar 2008: 192)

Väikeste kohtade nimed, milles võib ära tunda loomanimetuse, on üpris suure tõenäosusega pärit isikunimedest või valmis talunimedest siis, kui nimekoosluses on teisigi isiku- ja talunimesid. Ühe talu (Karula Kaika Püssä talu) kohad *Marõda/saar* naisenimest *Maret*, *Tatrik/saar* talunimest *Tatriku* ja *Käokindsu/mägi*, mis on varieeritud naabertalu nimest *Käokingu*, lubavad hinnata, et ka nimi *Soe/saar* põhineb mingil suhtel lähedal asuva *Soe* taluga, apellatiivne päritolu ei ole siin tõenäoline.

6) Olemasoleva kohanime varieerimine

Juba tekkinud kohanimede võrgustikku on tihendatud ka keeleliste assotsiatsioonide alusel. See ongi viies oluline nimeandmispõhimõte, **olemasoleva kohanime varieerimine**, sellele vastandnime, assotsieeruva nime andmine. Keelevälises mudelis on nimeandmispõhimõtteks **koha asend** olemas oleva nimega koha naabruses. Juba olemas oleva soosaare nime *Soe/saar* kõrval võidakse teine koht nimetada assotsiatiivse nimega *Oina/saar* (Räp Suuhara). Hästi tuntud *Kahru* talu ligidale võib olla tekkinud väiksem talukoht, mis on saanud nimeks *Rebäse*. Madalamal asuva *Kurõ/külä* (*külä* 'küla') kõrgemal paiknev naaberküla *Rammuka* (Vas Misso) on saanud rööpnime *Varõstõ/külä*. See rööpnimi esindab keelelist assotsiatsiooni, mis võib olla meelevaldne, kuid mis tõenäoliselt arvestab ka külade paiknemist: (soo)kurg liigub madalal, soo ääres, vares on nime varieerimiseks piisavalt teistsugune lind, kes elab kõrgemas paigas kui kurg.

Soome kohanimeuurimine teeb vahet **varieeritud nimedel**, kus nimi seostub objektiga ainult teise, juba nime omava koha kaudu (*Soe/saar* – *Oina/saar*) ja **analoogianimedel**, kus nimeandja on nime valikul küll pidanud silmas juba olemas olevaid kohanimed, aga saadud uus nimi iseloomustab analoogia kaudu kohta ennast, otsest primaarnime pole kõrvale vaja (Ainiala jt 2008: 105–108). Puhtalt keelelist varieerimist kohtab rohkem otse ametlikuks tehtud nimeseeriates, näiteks uute linnaosade tänavanimedes. Esimene nimi sarjast on motiveeritud kas vana kohanime, maastiku omaduse või seal paikneva ettevõtte tegevusvaldkonnaga. Sama planeeringu teised tänavanimed varieerivad seda nime leksika tasandil, nt Võrus tellisetehase juurde viiv *Kivi tänav* ja selle varieeringud *Savi*, *Kruusa*, *Lubja*, *Pae*, *Eterniidi*.

4. Otsene ja kaudne nimeandmine

Analoogiamudeli töötamisest võib hästi mõistetava näite tuua inimese nimede valdkonnast. Ühe klassi poisid otsustasid, et kuna neil on mitmeid linnunimetustest perekonna- ja hüüdnimesid, hakatakse ka ülejäänuid kutsuma linnunimetustest hüüdnimedega. See mänguna algatatud põhimõte saigi teoks, kuigi mitte sajaprotsendiliselt. Uute hüüdnimede tuletamisel rakedati mitmekesiseid põhimõtteid (kõlaline sarnasus, välimus jm), mida juba tunti olemasolevate nimede juures. Võimalik, et midagi taolist on toimunud ka mõne mõisa talunimistus, kus loomanimetusi on keskmisest tunduvalt rohkem. Rahvapärane kohanimistu tekib olukorras, kus assotsiatsioonid on rohkesti ja mitmel tasandil, väikese kasutajaskonna liikmed loovad neid iseenda jaoks ja see aitabki uue kohanime käibele tuua. Näiteks võib fantaseerida, et kuigi Rebäse talu on külakogukonna jaoks põhiliselt uus koht Kahru talu ligidal, teab üks kasutaja, et peremehe vanaema perekonnanimi oli Rebane, teine leiab, et see nimi iseloomustab tabavalt peremeest, kolmas on jahimees ja on näinud talu ligidal metsas rebaseurgu. Erinevad assotsiatsioonid ei sega üksteist, sest neid kõiki rakendatakse kommunikatiivse eesmärgi nimel – kõnelda samast kohast sama nimega.

Nagu näeme, ei saa varieeritud ja analoogilise nimeandmise puhul enam isegi kaasaegne väita, et ta teab täpselt, millise põhimõtte alusel uus nimi käibele tuli. See ongi nii, uus nimi tuleb käibele olemasolevate eeskujul. Probleemi mõistes on nimeuurijad asunud vahet tegema **otsesel ja kaudsel nimeandmisel**. Otsesel nimeandmisel luuakse nime ja koha vahele otsene tähendussuhe (pole tähtis, kui palju sellest hiljem alles jääb). Kaudsel nimeandmisel saab koht nime tekkivate assotsiatsioonide põhjal, mida väljendatakse metafoori, metonüümia või varieerimise abil (Ainiala jt 2008: 103–107).

5. Kokkuvõtteks

Võib öelda, et selge nimeandmis põhimõtte määramiseni pole võimalik jõuda üldse mitte iga kohanime puhul – kaudse nimeandmise teel sündinud nimedes võib tajuda pigem mingit motiivide kompleksi, motivatsiooni jagunemist erinevate tasandite vahel vms.

Kuigi mingi koosluse kõigi kohanimede klassifitseerimine nimeandmis põhimõtete järgi võib osutuda võimatuks, on oluline, et kohanime algupärase päritolu väljaselgitaja teaks kuut kõige harilikumat nimeandmis põhimõtet. Muidugi on eri liiki kohtadele tekkinud nimed ja erineva vanusega nimed selles mõttes erinevad, et üks või teine nimeandmis põhimõte on erineva nimede klassi puhul rohkem tõenäoline. Olemasolevast nimest varieeritud nime võimalus paneb huvi tundma sama piirkonna teiste kohanimede vastu. Inimese ja koha suhte võimalus kutsub uurima, millised isikunimed nime võimaliku tekkimise ajal piirkonnas esinesid. Nime saanud kohas nähaoleva või tüüpiliselt esineva võimalus paneb uurima kohta ennast; uurima ühelt poolt keelekasutaja kognitiivset maailmapilti, teisalt aga selle rakendamisest tekkinud kohanimede tüpoloogiat suurematel maa-aladel, mis ei pruugi ei murde-, ega isegi keelepiiridega kokku minna (nt samad tüüpilised kohanimeelemendid eesti ja läti keelealal). Kohanime aluseks oleva ühekordse sündmuse võimalus kutsub jälgima keelejuhtidelt saadud teateid nimede päritolust. Pärimuse detailsus ja ebatüüpilisus on siin märgiks, et koha tegelikku nimesaamise lugu ongi peetud sama oluliseks kui nime ennast ja seda on üha uutele nimekasutajatele üle mitme põlvkonna edasi antud.

Aadressid

Mariko Faster

Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Tartu Ülikool

Jakobi 2, 51014 Tartu

E-mail: Mariko.Faster@ut.ee

Evar Saar
Võru Instituut
Tartu 48, 65609 Võru
E-mail: Evar.Saar@wi.ee

Kirjandus

- Ainiala, Terhi, Minna Saarelma, Paula Sjöblom (2008) *Nimistöntutkimuksen perusteet*. (Tietolipas, 221.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AVKA = Ajaloolise Võrumaa kohanime andmebaas. <<http://www.wi.ee/index.php/ajaloolise-vorumaa-kohanime-andmebaas>>. Vaadatud 29.10.2012.
- Basso, Keith H. (1996) *Wisdom sits in places: landscape and language among the western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- EJN = Eesti järvede nimestik. Looduslikud ja tehishärjed. Koostaja Ruta Tamre. Keskkonnaministeeriumi info- ja tehnokeskus. Tallinn, 2006.
- Forsman, A. V. (1894) *Tutkimuksia suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa (1997) *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. (Tietolipas, 117.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallasmaa, Marja (1996) *Saaremaa kohanimed I*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja (2003) *Läänemurde loodus- ja viljelusnimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kiviniemi, Eero (1977) *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiviniemi, Eero (1990) *Perustietoa paikannimistä*. (Suomi, 148.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mattus, Ilmari (2010) *Itä-Inarin paikannimistö*. Metsähallituksen luonnon-suojelujulkaisuja. Sarja A. Helsinki: Metsähallitus. <<http://julkaisut.metsa.fi/julkaisut/pdf/luo/a186.pdf>>. Vaadatud 29.10.2012.
- Saar, Evar (2008) *Võrumaa kohanime analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem*. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis, 22.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Stoebke, Detlef-Eckhard (1964) *Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems*. Hamburg: Leibniz-Verlag.

Lühendid

asks = alamsaksa
ee = eesti
jm = ja muu
Kan = Kanepi kihelkond
khk = kihelkond
nt = näiteks
Räp = Röpina kihelkond
sm = soome
Urv = Urvaste kihelkond
Vas = Vastseliina kihelkond
vms = vöi muu selline
vrd = võrdle
vt = vaata

Abstract. Mariko Faster and Evar Saar: Animal and bird names in place names and emergent naming principles. All naturally formed place names are motivated by the small naming community at the moment of their birth. The article introduces some principles of naming, offering an insight into the most common motives and patterns of place name formation. Animal names occurring in place names exemplify how understanding a name's lexical content is not enough to understand which situation has motivated this particular place name, nor why a certain place has a name containing that particular animal name. In the introduction, the lexical-semantic and syntactic-semantic transparency of place names are discussed. The naming principles in the article have been classified to most closely fit the lexical categories of the animal names. Those naming principles are: 1) event; 2) animal's typical occurrence at the place; 3) metaphor expressed in the name; 4) compound word based on typical occurrence or metaphor; 5) person whose name comes from an animal name and who has some connection to the place; 6) variation of the existing place name. The article also discusses direct and indirect naming. When a name is given directly, a direct semantic link is created between the name and the place. In the case of indirect naming, the naming is based on associations occurring as a clearly undefined complex.

Keywords: place names, principles of naming, common names of animals, transparency of place names, South Estonian, Estonian